

KAYI PAZARI

Tuncer BAYKARA*

Özet

Meşhur Oğuz boyu, Osmanlıların atalarının içinden çıktığı "Kayı" adını taşıyan bu pazar, Kütahya sancağının Şeyhlu kazasında bulunmakta idi. Muhtemelen XIII. yüzyılda Selçuklu-Bizans hududunu teşkil eden Menderes nehrinin geçit yerinde oluşmaya başlayan bu pazar, XIV. yüzyıldan sonra etkinleşmiş olmalıdır. XVI. yy tahrirlerinde adı orta büyüklükteki bir pazar olarak geçmektedir. Günümüzde bu pazarın yeri Denizli ilinin, Çal ilçesinin 10 km kadar doğusunda, sadece minaresiyle belli olmaktadır.

Kayı pazarı, XVII-XVIII yüzyıllarda gittikçe gelişmiş, pazar yerine yeni yapılar inşa edilmiş, bunlar için vakıflar tesis edilmiştir. XIX. yy sonlarında ise, Kayı adı, kavrtam etkinliğini giderdiğinden olsa gerek, kaynaklara, mesela salnamelere Kaya pazarı adıyla geçecektir. Nasıl ki Fethiye'deki Kayı köyünün adı da Kaya köyü olmuş idi.

Kayı pazarı, XX. yüzyılın ilk yarısında Çal ilçe merkezi olan Demirciköy'e taşınmıştır(1920?). Bununla birlikte pazartesileri kurulan pazarın adı, Kayı Pazarı diye anılmaya 1940'lara devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kayı pazarı, ticaret, Kütahya(Şeyhlu), Denizli(Çal)

Abstract

The Market of Kayı

This market located in Şeyhlu district of Sancak of Kütahya, carried the name of "Kayı", the famous Oğuz branch of the Ottoman ancestors. This market which was possibly established in the 13th century by the Menderes River which lined at the Seljuk- Byzantium border, possibly became well known after 14th century. This market is categorized as a medium-sized market in the 16th century. Today, this market is situated 10 km east of Çal district of Denizli and is distinct with its minaret.

The Kayı market developed rapidly between 17th and 18th centuries, new buildings were built and foundations were established for these buildings. At the end of 19th century, the name Kayı, is written as Kaya Market in the archives probably because of its decreasing recognition of the name Kayı. For instance the Kayı village in Fethiye has changed to Kaya village.

The Kayı market, moved to the Çal district center Demirciköy in the first half of the 20th century (1920?). Along with that, the market established on Mondays continued to be named as Kayı Market until the 1940's.

Key Words: The Market of Kayı, trade, Kütahya(Şeyhlu), Denizli(Çal)

* Prof. Dr., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Kayı Pazarı, ilk bakışta çarpıcı adı ile dikkati çekmekte, biraz tarih bilenler tarafından ilgi ile karşılanmaktadır. Çünkü bu pazar, Osman-ogullarının da içinden çıktığı Oğuzların namılı Kayı boyunun adını taşımaktadır.

Kayı Pazarı ismi, XIX. yüzyıl kaynaklarına nedense Kaya-Pazarı olarak yansımıştır. Aslında Kayı isminin anlamını bilmeyenler, bunun olsa olsa Kaya olabileceğini düşünmüş olmalıdırlar. Nitekim Fethiye dolaylarında, bugün eski bir Rum köyü olarak bilinen Kaya-köyü, XVI. yüzyıl kaynaklarında açıkça Kayı-köyü olarak yazılıp kaydedilmekte idi. Bizim Kayı-Pazarı'na gelince gerçi XVI. yüzyıl tahrir kâtipleri bu pazarın ismini **Katı-pazar** okunabilecek biçimde de yazmışlardı. Ancak buradaki iki noktanın sonradan konulmuş olması da muhtemeldir. Benzer bir Kayı//Katı farklılığı, kendi köyüm olan Yatağan'ın dolaylarındaki bir yer için de o dönem defterlerinde görülmektedir. Halk arasında Kayı olarak devam eden bu isimlerin asıllarının "Katı" olmasına imkân ve ihtimal yoktur diyebiliriz.

Kayı Pazarı, bugün dahi etkinliğini devam ettiren hafta pazarlarının canlı bir örneği olarak 1920'lere kadar, yüzlerce yıl varlığını devam ettirmiştir. Onun etkinliğine dair yakın ve uzak coğrafyadaki yansımalarına aşağıda ayrıca temas edeceğiz.

I. Yeri:

Kayı-Pazarı, günümüzde Denizli Vilayeti'nin Çal kazasında, Büyük Menderes'in sağ kıyısında, Çal-Toprak ile Baklan ovası arasında ve kuzey tarafındadır. B. Menderes üzerindeki bir köprü başının sağ-doğu kıyısında. Menderes'in sol tarafı ise Çal-toprak veya Çökelez dağ sıralarıdır. Bu özelliği ile Kayı Pazarı, Denizli vilayeti içindeki tarihî köprü başı pazarlarının dikkati çeken bir örneğidir.

Pazarın kurulduğu yerinin coğrafyası, XI-XIII yüzyıllar arasındaki yörenin Türk fetihleri dönemine kadar gidebilecek özellikler içerebilmektedir. Çünkü kuzeydeki Uşak yöresi ile bağlantısı, ihtimal de olsa bazı hükümler çıkarmamıza imkan verecektir. Çünkü Uşak yöresi daha erken bir tarihte, XII. yüzyıl ikinci yarısında Türk hâkimiyetine geçmiş olmalıdır. Hatta erken Osmanlı döneminde dahi, Şeyhlü /Işıklı idari birimine bağlı olan geniş düzlük. Selçuklu hakimiyetine geçtiği sırada, ovanın batı kenarında, ve daha uzaklarda hala Bizans idaresindeki yöre ile ticari ilişkiler buradan tanzim edilmiş olmalıdır.

XVI. yüzyıldaki Osmanlı kayıtlarına göre Kütahya Sancağının Şeyhlü Kazası olan yöredeki belli başlı pazarlar. Şeyhlü/Işıklı, Kavak ve Kayı'dır Doğudan batıya uzanan bu pazarlardan son ikisi B.Menderes üzerindeki geçişleri sağlayan köprülerle de yakından ilişkilidir.

Pazarın adının Kayı olması, bu yöredeki Türklerin çoğunluğu Kayı boyundan olmaları ile alakalı olabilir. Çünkü bu yöredeki boylar arasında Kayı'ların varlığı ve etkinliği Faruk Sümer'in araştırmalarından da öğrenilebilmektedir. Büyük ve kalabalık bir Kayı yoğunluğu muhakkak ki pazarın böyle bir adla anılmasında etkili olmuştur.

Pazarın adı olan **Kayı** isminin ne kadar geriye gittiğine dair bilinenler sınırlıdır. En erken olarak XV. yüzyılın ikinci yarısını bilebiliyoruz. Ancak bu pazarla ilgili olarak yörenin muhtemelen fetih tarihi olan XII yüzyıl sonlarından ve XIII yüzyıldan herhangi bir kayıt bilmiyoruz. Bu zamana kadar çıkabilecek bir maddi kalıntıya da şimdilik rastlayamadık. Fakat pazarın bu tarihlerde, XIII. yüzyıl ikinci yarısında oluştuğunu, kuvvetli bir ihtimal olarak söyleyebiliriz.

II. XV-XVI. Yüzyıl Kayıtları:

Kayı Pazarı hakkında Osmanlı tahrir defterlerinde dikkate değer bilgiler vardır. Bununla birlikte isminin yazılışı, Katı okunabilecek şekilde de noktalanmış gibidir. Benzer görüntü Karaağaç yöresindeki bir yayla isminde de görülmekte olup, Kayı-yayla'yı, mahalli söylenişini bilmeyen genç araştırmacılar Katı Yayla diye okumuşlar idi.

Kayı pazarı XVI. yüzyılda oldukça küçük hacimli bir pazar olarak görülüyor. Şeyhlü pazarının *ihtisabı* 4.000 akça iken, Kavak pazarının 400, Kayı pazarının ise 600 akçadır. Her üç pazarının *ihzariyesi* ise 6.500 akçadır (T. Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli, 1070-1520*, İstanbul 2007, s. 260). Anlaşıyor ki o tarihlerde burası düşük hacimli bir taşra pazarıdır.

III. XVII-XIX. Yüzyıl Kayıtları:

Kayı Pazarı, XVII. yüzyılda büyük bir gelişme göstermiştir. Anadolu Beylerbeyliğinin Kütahya sancağındaki bu önemli pazara yeni yapılar eklenmiş, bunlar için de vakıflar tahsis edilmiştir.

Katip Çelebi'nin eseri Cihannüma'da da bu pazardan şöyle söz edilir: "Menderese dökülen bir dere içinde hafta pazarı durur, Halı pazarı derler". Halı pazarı imlası Kayı-pazırını andırmaktadır: Kayı/Kaya gibi. Bununla birlikte, buradaki pazarda etkin halı-kilim ticareti sebebiyle de Katip Çelebi'ye bilgi veren birisi tarafından uygun görülmüş olabilir.

23 CE 1140/6.01.1728 tarihli Kaymak Mustafa Paşa vakfında Kayı Pazarı ile ilgili dikkate değer bilgiler vardır. İlk defa Prof. Münir Aktepe'nin yayınladığı (Vakıflar Dergisi) bu belgeyi inceleyen H. Mustafa Eravcı, nedense M. Aktepe'nin adını zikretmemiştir. Vakfiye, Mustafa Paşa Kayı Pazarı'ndan şöyle bahseder: "Kütahya sancağında Çal kazasında Kayı Pazarı'ndaki vaki... bir han, hamam ve kurblerinde dekakin... arazi, bostan,

bağ, bahçe ve pazarın bac-ı pazarını" vakfının gelirleri arasında saymaktadır. Kayı Pazar'ında yeniden bir cami yaptırıp... günde hatibine beş, vaize beş, imama beş, katiplere beş, câbiye beş, müezzine üç, kayyıma iki, ferraşa iki, sıvacı(?)=siraciye bir, bevvaba bir akça tayin eyledi.

Baklan'daki Dayılar Çiftliğindeki camiin görevlilerine imama iki, müezzine bir akca verdi. Buradaki köprü, Baklan ovasından Kayı Pazarı'na kolaylıkla gidilmesini sağlıyordu.

Mustafa Paşa, bu pazar yerinde bulunan eski camiin (atik cami) görevlilerini de unutmamış, imam, müezzin ve kayyımına birer akça tayin etmiştir.

Bundan çıkan netice, cami-i atikde cuma namazı kılınmamakta, fakat Mustafa Paşa'nın yenilediği camide cuma namazı da kılınmaktadır. Böylece Kayı Pazarı civarındaki köylüler, cuma namazı eda etmek için buraya gelmekte idiler.

Kayı Pazarı XVIII. yüzyılda olduğu gibi, XIX yüzyılda yörenin namılı bir pazarıdır. Kaynaklar (Aydın Vilayeti Salnamesi) Menderes'e dökülen Kurmal çayı vadisindeki pazarı, Kaya Pazarı ismiyle ve pazartesi günü kurulan bir pazar olarak belirtirler.

IV. Diğer Bilgiler:

Kayı pazarı'nın yakınlarında hiçbir yerleşim yeri yoktur. Burası adeta boş bir alan gibi olup, belirli bir saha üzerinde pazar tesisleri yapılmıştır. Muhtemelen öteki pazarlarda olduğu gibi, burada da bir cami, bir hamam ve bir han mevcut bulunuyordu. Nitekim Mustafa Paşa'nın Vakfiyesinde bu husus, yani han, hamam ve dükkânların kendisi tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Muhtemelen Mustafa Paşa, artık eskimiş ve kullanılmaz hale gelen han, hamam ve dükkânları yenilemiştir.

Teorik olarak bu pazarın cuma günü kurulması, çevredeki kimselerin aynı zamanda cuma namazlarını kılmaları da beklenmekte ise de, bilinen dönemlerde pazar, günümüz düzenlemesinde pazartesi günü kurulur. Oysa oralardaki etkili günlemeye göre, "pazar" hafta günü adı olarak Kayı pazarının kurulduğu gündür. Nitekim pazarın kurulduğu yerlerin yakınlarındaki bir köyün, Çal kazasına bağlı Ortaköy'ün bir insanı, 1924 doğumlu Muhterem Orhan Bey, haftanın günlerini eskilerin şöyle saydığını belirtiyordu.

Pazar	Pazartesi
Pazartesi	Salı
İşıklı	Çarşamba

Eyne	Perşembe
Cumaye	Cuma
Cumeyertesi	Cumartesi
Gireyi	Pazar

Bu şekildeki adlandırma, her şeyden önce sadece bu yöreye mahsustur. Daha başka coğrafyalardaki "pazar" farklıdır; mesela Karaağaç ovasındaki pazar, günümüz sıralamasındaki çarşamba demektir.

Pazardan bir önceki günün adı olan "Dernek" burada görülüyor. Buna karşılık batı yöresinde bir kaza merkezi olan Güney'deki adlandırmada Salı gününün adı "Kayı Gelimi"dir. Muhtemelen günümüzdeki "Pazar"ın adı ise "Kayı Gidimi" olacaktır. Hemen belirtelim ki böylesine bir adlandırmaya biz de ilk defa rastladık.

V. Kayı Pazarı'nın Yer Değiştirmesi ve Adının da Kaybolması

Mahalli hatıralar Kayı Pazarı'nın çok geniş bir sahada etkili olduğunu, buraya İstanbul'dan dahi satıcılar geldiğini söyler (Muhterem Orhan, 1924-). Kayı Pazarı, yöredeki eski Selçuklu ve Osmanlı dönemi pazarlarına göre erken sayılabilecek bir zamanda yer değiştirmiştir. Kayı Pazarı ismi, 1930 lu yıllarda, pazar, eski yerinde kurulmasa da devam etmiştir. Fakat yeri artık, Çal kazasının merkezi olan Demirciköy'e taşınmıştır. Bu taşınmayı ve değişmeyi hızlandıran bir büyük olay 1919-22 arasındaki Yunanlıların Anadolu harekâtıdır.

Yunanlılar, İtalyanlarla aralarında bir anlaşma yapıp, Menderes'in güneyine geçmeyeceklerini kararlaştırmışlardır. Kayı Pazarı'nın kurulduğu yer, Menderes'in kuzeyinde Yunan işgal mntikasında kalmakta idi. Gerçi Türk birlikleri, bir süre sonra buradaki çıkıntıyı ele geçireceklerdir ama, Yunan mntikasındaki bu pazara gitmek, yöre insanı için hiç de hoş olmamıştır. Buna karşılık, Menderes ötesinde olduğundan Türk, daha doğrusu İtalyan sahasında sayılan Çal Kaza merkezindeki pazar, bu yıllarda daha da canlanmıştır.

1925 doğumlu Çallı Hasib Beyden öğrendiğime göre, çocukluğundaki Çal/Demirciköy pazarı, hiçbir pazar tesisi olmayan bir alanda kuruluyordu. Dikkate değer bir özellik de Çal'daki memurlara yarım günlük pazar, daha doğrusu alış-veriş izni verilmesidir. Başka yerlerde böylesine bir izne rastlamadığımdan Çal/Demirciköy'deki bu durumun, pazarın yaya bir buçuk saatlik mesafedeki Kayı Pazarı'na gidip orada alış veriş etmelerini sağlamaktan bir hatıra olmalıdır. Yoksa bilindiği kadarıyla çevre köylerin insanı ilçe merkezindeki pazara hem idarî işlerini görmek,

hem de alışveriş etmek üzere gelirler. Demek ki vaktiyle Çal ilçe merkezinde memurların böyle bir geleneği yok idi.

Sonunda, 1922 Eylülünde Yunanlıların bütün bu sahalardan çekildikten sonra da, Kayı Pazarı'nın eski yerindeki pazar sönüp gitmiştir. Bu pazarı canlı tutacak, yakınlarında bir büyük yerleşim yeri, köy veya kasaba da yoktur. En yakınlarındaki köyler Hançalar ve Demirci-köy'dür. Buraları da Pazarın Çal kazası merkezi olan Demirci-köydeki yeni yerinden memnundurlar. Dolayısıyla 1923 sonrasında Kayı Pazarı'ndaki eski tesisler ve yapılar birer-ikişer harab olup gitmiştir. Bununla ilgili olarak yöre insanları pek çok rivayet nakletmektedirler. Mesela pazar yeri sahasında bulunan Camiin asıl binası zamanın tahribatına dayanamamış, ancak daha sağlam yapılı olan minaresi ayakta kalmıştır.

2006 yılında yöreye tekrar gittiğimizde, minare sahasının hemen yol aşırısındaki tarla sahibi, tarlalarının bulunduğu yerde vaktiyle bir hanın var olduğu rivayetini nakletmiş idi. Kendisi bu hanı görmemiş, ama dedesinden duymuş imiş.

Sonuç olarak Kayı-Pazarı, taşradaki hafta pazarlarının Selçuklular devrine kadar inen, Osmanlılar döneminde etkili bir şekilde yaşayan, fakat XX. yüzyıl başlarında kaybolan bir örneğidir. Adı da bir süre daha Kayı-pazarı olarak yaşamışsa da 1940'lardan itibaren kaybolmuştur.